

УДК 351.84

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.10>

Валентина НИКОЛАЄВА

доктор наук з державного управління, доцент кафедри соціальної роботи, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава, вул. Коваля, 3, 36003

ORCID: 0000-0003-4594-303X

Наталя МАЛЯРЧУК

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Дніпро, вул. Гоголя, 29, 49044

ORCID: 0000-0002-5150-452X

Бібліографічний опис статті: Николаєва, В., Малярчук, Н. (2024). Упровадження реформи деінституціалізації соціального обслуговування людей літнього віку в Україні: виклики сьогодення. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 68–73, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.10>

УПРОВАДЖЕННЯ РЕФОРМИ ДЕІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті розглянуто питання соціального обслуговування та соціальної підтримки людей літнього віку. Наведено статистичні дані кількості державних інституцій на сьогоднішній момент. Імплементация нової системи надання соціальних послуг в умовах децентралізації для літніх людей має низку визначальних переваг, серед яких особливу увагу заслуговує деінституціалізація.

Зауважено на негативних наслідках перебування людей похилого віку в великих установах інтернатного типу. Надано характеристику інституційної культури, що існує в державних інституціях для людей літнього віку. Доведено, що в умовах реформи деінституціалізації всі установи тривалого стаціонарного перебування замінюються на послуги сімейного типу або послуги на рівні громади. Одним з основних завдань є забезпечення здійснення процесу деінституціалізації з дотриманням прав користувачів та груп, зведенням до мінімуму ризику заподіяння шкоди та отриманням позитивних результатів всіх зацікавлених осіб.

Авторами акцентовано на появі в Україні пансіонатів для людей похилого віку приватної форми власності. Але за результатами перевірки таких пансіонатів представниками Офісу Омбудсмана було виявлено низку порушень. Хоча ухвалено нормативні акти щодо обов'язковості внесення до Реєстру інформації про надавачів соціальних послуг, про порядок надання соціальних послуг, здійснення заходів контролю, спрямованих на дотримання законодавства під час надання соціальних послуг, проте надавачі соціальних послуг не надають інформацію про свою діяльність для внесення їх до Реєстру надавачів соціальних послуг і працюють з порушенням вимог чинного законодавства.

Розкрито стимулювання та заохочення створення дорадчих та консультативних органів літніх людей на всіх рівнях. Згадано алгоритм деінституціалізації соціального обслуговування осіб похилого віку, який у 2017 р. був розроблений, але так і незапроваджений в Україні. Визначено низку головних проблем, які передбачалося розв'язати протягом 2023-24 рр. для реалізації реформи деінституціалізації. Зокрема усі заходи суттєво загальмувалися після повномасштабного вторгнення РФ на територію України та введення воєнного стану.

Таким чином, успішна національна політика щодо людей літнього віку може бути реалізована шляхом активізації їх залучення до суспільного життя у громадах.

Ключові слова: люди літнього віку, деінституціалізація, державні інституції, соціальне обслуговування.

Valentyna NYKOLAIEVA

Doctor of Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work, State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University», 3, Koval Str., Poltava, Ukraine, 36003

ORCID: 0000-0003-4594-303X

Natalia MALIARCHUK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Sociology and Social Work, State Higher Education Institution «Pryazovskyi State Technical University», 29, Gogol Str., Dnipro, Ukraine, 49044

ORCID: 0000-0002-5150-452X

To cite this article: Nykolaieva, V., Maliarchuk, N. (2024). Uprovadzhennia reformy deinstytutsializatsii sotsialnoho obsluhovuvannia liudei litnoho viku v Ukraini: vyklyky sohodennia [Implementation of the reform of social services deinstitutionalization for elderly people in Ukraine: today's challenges]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 68–73, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.10>

IMPLEMENTATION OF THE REFORM OF SOCIAL SERVICES DEINSTITUTIONALIZATION FOR ELDERLY PEOPLE IN UKRAINE: TODAY'S CHALLENGES

The article deals with the issue of social service and social support of the elderly. The statistical data of the number of state institutions as of today are presented. The implementation of a new system of providing social services in conditions of decentralization for the elderly has a number of defining advantages, among which deinstitutionalization deserves special attention.

The negative consequences of the stay of elderly people in large residential-type institutions have been noted. A description of the institutional culture existing in state institutions for the elderly is provided. It has been proven that under the conditions of the deinstitutionalization reform, all institutions of long-term inpatient stay are replaced by family-type services or services at the community level. One of the main tasks is to ensure the implementation of the deinstitutionalization process while respecting the rights of users and groups, minimizing the risk of harm and obtaining positive results for all interested parties.

The authors emphasized the emergence of privately owned boarding houses for the elderly in Ukraine. However, as a result of the inspection of such boarding houses by representatives of the Ombudsman's Office, a number of violations were found. Although normative acts have been adopted regarding the mandatory entry into the Register of information about social service providers, about the procedure for providing social services, implementation of control measures aimed at compliance with legislation during the provision of social services, however, social service providers do not provide information about their activities for entering them to the Register of social service providers and work in violation of the requirements of current legislation.

Stimulation and encouragement of the creation of advisory and consultative bodies of elderly people at all levels is revealed. The algorithm of social services deinstitutionalization for the elderly was mentioned, which was developed in 2017, but has not yet been implemented in Ukraine. A number of main problems were identified, which were supposed to be solved during 2023-24 for the implementation of the deinstitutionalization reform. In particular, all measures were significantly slowed down after the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine and the introduction of martial law.

Thus, a successful national policy for the elderly can be implemented by increasing their involvement in social life in communities.

Key words: elderly people, deinstitutionalization, state institutions, social service.

Актуальність проблеми. Соціальна підтримка і обслуговування людей літнього віку – необхідний атрибут життєдіяльності будь-якого суспільства, хоча її засоби та форми, зрозуміло, залежать від рівня розвитку даного соціуму, його звичаїв та традицій, менталітету його членів. В Україні довгий час соціальні послуги людям похилого віку надавалися в державних інституціях, у тому числі у великих інтернатних закладах.

Такі установи створювалися спочатку для забезпечення догляду, харчування та проживання, проте зараз доведено, що вони не можуть надати особистісно-орієнтовані послуги та відповідну підтримку, необхідну для здійснення повної соціальної інклюзії. Фізична ізоляція від суспільства та сім'ї сильно обмежує дієдатність і готовність людей, які проживають або виховуються в таких установах, до повноправної участі в житті свого спільноти та суспільства в цілому.

Згідно з даними Мінсоцполітики, станом на 01.01.2022 у системі соціального захисту населення функціонувало 282 інтернатні заклади / установи, де проживало понад 43,3 тис. осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, з них: 89 будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, проживало 10,9 тис. осіб; 157 психоневрологічні інтернати, де проживало 28,1 тис. осіб; 313 відділень стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центрів надання соціальних послуг (Вимога ЄС щодо деінституціалізації послуг для людей з інвалідністю в Україні, 2022).

Ці заклади успадкувала система соціальної роботи сучасної України. Ще у 90-ті роки ХХ ст. почався розвиток інноваційних нестационарних закладів для людей літнього віку,

людей з інвалідністю. Але все це здійснювалося досить повільними темпами, не системно, без вивчення та врахування потреб нужденних і ресурсів громади. У цьому сенсі досить корисним для українського суспільства є досвід європейських країн у запровадженні альтернативних форм догляду і соціального обслуговування літніх людей на рівні громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій та експертній спільноті проблематику реформування системи соціальних послуг для людей літнього віку розглядають українські вчені: В. Гошовська, О. Давидюк, К. Дубич, Е. Лібанова, Н. Кабаченко, М. Кравченко, Л. Нікілева, Г. Попович, Л. Сідельнік, В. Скуратівський, О. Черниш та ін. Одночасно сучасні модернізаційні процеси в соціальній сфері, зокрема соціального обслуговування літніх людей потребують якісно нових підходів та досліджень з урахуванням попередніх напрацювань. Наразі в практиці соціальної роботи недостатньо досліджено питання деінституціалізації соціального обслуговування людей літнього віку в Україні.

Мета статті – висвітлення проблем упровадження реформи деінституціалізації в Україні у сфері соціального обслуговування людей літнього віку з урахуванням змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що в установах інтернатного типу люди літнього віку ізольовані від ширшої спільноти та/або змушені жити разом; не мають достатнього контролю над своїм життям та над прийняттям рішень, які їх зачіпають; вимоги самої організації, зазвичай, мають пріоритет над індивідуальними потребами людей, які наявні в цих установах. У рамках існуючих закладів для людей літнього віку склалася своєрідна інституційна культура. Деякі з характеристик інституційної культури надані в табл. 1.

Вітчизняні науковці (Є. Головаха; Н. Паніна, 2001) наголошують, що «деінституціалізація є процесом руйнування інституціональних утворень, зміною соціальних правил і явно вираженим (або прихованим, латентним) неприйняттям інституціональних вимог до соціальної поведінки». Тобто акцент повинен бути зроблений на те, щоб ці малі установи були для невеликої кількості людей і щоб вони не несли елементи інституційної культури.

Багато країн розпочали процес перетворення методів забезпечення догляду за літніми людьми та замінили деякі або всі установи тривалого стаціонарного перебування на послуги сімейного типу або послуги на рівні громади. Одним з основних завдань є забезпечення здійснення процесу деінституціалізації з дотриманням прав користувачів та груп, зведенням до мінімуму ризику заподіяння шкоди та отриманням позитивних результатів всіх зацікавлених осіб. Процес повинен забезпечувати повагу прав, гідності, потреб та побажань кожної літньої людини та її сім'ї у нових системах догляду та підтримки.

За даними Національної соціальної сервісної служби України, наразі в державі функціонує 78 будинків-інтернатів для людей з інвалідністю, осіб літнього віку, зокрема 21 геріатричний пансіонат, у яких перебували 11 400 осіб. Відповідно до отриманої інформації від обласних військових адміністрацій, загальна кількість пансіонатів приватної форми власності становить 253, наразі їхня кількість значно більша. Слід зауважити, що за результатами перевірки пансіонатів приватної форми власності для літніх людей представниками Офісу Омбудсмена було виявлено низку порушень, зокрема порушення права на життя та безпеку; права на охорону здоров'я; права на свободу та особисту недоторканність; права на достатній життєвий рівень, право на інформацію (Круглий стіл щодо додержання прав людей літнього віку в установах приватної форми власності під час воєнного стану, 2023). Хоча Президентом України підписано Указ «Про деякі заходи щодо забезпечення прав громадян на якісні та безпечні соціальні послуги» та Кабінетом Міністрів ухвалено нормативні акти щодо обов'язковості внесення до Реєстру інформації про надавачів соціальних послуг, про порядок надання соціальних послуг, здійснення заходів контролю, спрямованих на дотримання законодавства під час надання соціальних послуг, проте надавачі соціальних послуг не надають інформацію про свою діяльність для внесення їх до Реєстру надавачів соціальних послуг і працюють з порушенням вимог чинного законодавства. Тому здійснення своєчасного моніторингу і контролю за їх діяльністю значно ускладнюється.

Деякі з характеристик інституційної культури

Характеристика, властивість	Зміст та сутність
деперсоналізація	видалення особистих предметів, знаків та символів індивідуальності та людяності
регламентованість	жорсткий розклад підйому та відбою, живлення та активностей, незалежно від особистих уподобань та потреб
загальне лікування	лікування у групах без дотримання конфіденційності чи індивідуальності
соціальна дистанція	відмінності у статусі персоналу та мешканців закладу

Протягом останніх десятиліть у розвинутих країнах світу є тенденція стимулювати людей поважного віку до активної участі в соціальному житті. Національні уряди, спираючись на відповідні інституції, намагаються подолати ставлення до літніх людей винятково як до об'єктів допомоги та піклування. Натомість докладають зусиль до залучення їх ухвалювати рішення, які безпосередньо стосуються їхнього життя. Одним з напрямів на цьому шляху є стимулювання та заохочення створення дорадчих та консультативних органів літніх людей на всіх рівнях.

Вважаємо на доцільне згадати алгоритм деінституціалізації соціального обслуговування осіб похилого віку, який у 2017 році розробив Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України та Національна академія наук України (Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення, 2017). На жаль, цей алгоритм не був запроваджений.

Наразі у 2022 році було визначено низку головних проблем, які передбачалося розв'язати протягом 2023-24 рр. для реалізації реформи деінституціалізації (Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України, 2022):

- відсутність стимулюючих механізмів для органів місцевого самоврядування, спрямованих на запровадження в територіальних громадах системної соціальної роботи, розвиток ринку соціальних послуг (правових, фінансових, організаційних тощо);

- низький рівень оплати праці працівників надавачів соціальних послуг та, відповідно, низький рівень кваліфікації кадрів;

- відсутність державного контролю за дотриманням надавачами соціальних послуг вимог законодавства з питань надання соціальних послуг;

- низький рівень охоплення якісними соціальними послугами вразливих верств населення

на рівні територіальних громад, насамперед дітей, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- високий рівень інституціалізації установ з догляду за особами з інвалідністю, особами похилого віку та недостатність закладів / установ, що є альтернативою стаціонарним;

- обмежена кількість і недостатній кваліфікаційний рівень фахівців із соціальної роботи, інших працівників, які надають соціальні послуги в територіальних громадах;

- низький рівень охоплення соціальними послугами осіб похилого віку.

Серед причин нерівного доступу українців літнього віку до соціальних послуг виділимо три. Інституційна – пов'язана з недоліками в роботі служб, що мають виявляти осіб, які потребують допомоги, інформувати населення про права та можливості щодо отримання певних видів допомоги чи послуг, надавати такі послуги та допомогу у повному обсязі та відповідної якості тощо.

Фінансова – нестача коштів у державному та місцевих бюджетах на сферу соціальних послуг. За даними Мінсоцполітики, на організацію та надання соціальних послуг спрямовується в середньому менше 10 % соціальних витратків (О. Давидюк, 2018).

Правова – пов'язана із недосконалістю законодавства та потребою його приведення до реалій сьогодення.

Необхідно зазначити, що вирішення вищезазначених питань суттєво загальмувалося після повномасштабного вторгнення РФ на територію України та введення воєнного стану.

Що стосується дорослих, то профілактика означає широкий спектр допоміжних послуг для фізичних осіб та їхніх сімей з метою запобігання потребі інституціалізації. Говорячи про людей похилого віку, слід зосередити увагу на попередженні захворювань, втрати функціо-

нування та відновлення незалежності. Профілактика має охоплювати як основні, і спеціалізовані послуги. Перехід від інституційного догляду до системи послуг на рівні громади.

Інституційне середовище саме по собі призводить до додаткових порушень, які можуть залишитись у людей до кінця життя. Нестача особистого життя, брак самостійності та відсутність поваги до недоторканності особи можуть уповільнити індивідуальний емоційний та соціальний розвиток. Такі терміни, як «соціальна депривація» та «вивчена безпорадність» були запропоновані, щоб описати психологічні ефекти впливу інтернатного проживання.

Негативно вплив також позначається на мовному та інтелектуальному розвитку, інституціоналізація може призвести до виникнення низки порушень психічного здоров'я, у тому числі агресивності та депресії.

Ініціатива ВООЗ «Міста, дружні до людей похилого віку» з'явилася у 2006 році завдяки створенню Всесвітньою організацією охорони здоров'я «Глобальної мережі міст, дружніх до людей похилого віку». Програма націлена на соціальні, економічні фактори, а також на фактори довкілля, які впливають на здоров'я та благополуччя людей похилого віку, і має завдання визначити ключові елементи міського соціуму, які підтримують активне та здорове

старіння. Було складено керівництво, в якому визначено вісім аспектів міського життя, які можуть вплинути на здоров'я та рівень життя людей літнього віку: зовнішній простір та будинки, транспорт, житло, соціальна активність; повага та соціальна включеність, участь у громадському житті та працевлаштування, спілкування та інформація, підтримка товариства та послуги з охорони здоров'я. (ВООЗ. Старіння і життя, 2006).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, імплементація нової системи надання соціальних послуг в умовах децентралізації для літніх людей має низку визначальних переваг: розробка превентивного механізму раннього виявлення вразливості та попередження складних життєвих обставин; деінституціалізація системи надання соціальних послуг; удосконалення адміністрування та управління соціальними послугами; запровадження державних стандартів соціальних послуг; створення системи моніторингу та оцінки якості соціальних послуг; диверсифікація надавачів соціальних послуг (соціальне замовлення); перехід на фінансування соціальних послуг, а не закладу.

Подальші дослідження з означеної проблеми вважаємо за доцільне вивчення та аналіз європейського досвіду процесу деінституціалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вимога ЄС щодо деінституціалізації послуг для людей з інвалідністю в Україні: чому це важливо і з чого почати? URL: <https://rubryka.com/blog/yes-deinstytutsializatsiyi-poslug-lyudy-z-invalidnistyu/> (дата звернення 15.02.2024).
2. Головаха Є., Паніна Н. Пострадянська деінституціалізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2001. №2. С. 5–22.
3. Круглий стіл щодо додержання прав людей літнього віку в установах приватної форми власності під час воєнного стану. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/kruglij-stil-shchodo-doderzhannya-prav-lyudej-litnogo-viku-v-ustanovah-privatnoyi-formi-vlasnosti-pid-chas-voennogo-stanu (дата звернення 15.02.2024).
4. Деінституціалізація соціального обслуговування: деякі аспекти реалізації в Україні. Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення. URL: <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2016/06/Deinstytualizatsiya-sotsialnogo-obslugovuvannya.pdf> (дата звернення 15.02.2024).
5. Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на 2022 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2023–2024 роки). URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/6220.html> (дата звернення 15.02.2024).
6. Давидюк О. О. Суб'єктивний підхід до оцінювання якості обслуговування в інтернатних установах. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1 (32). С.100–113.
7. ВООЗ. Старіння і життя. Здоров'я сім'ї та суспільства. Женева. URL: www.who.int/ageing/en (дата звернення 15.02.2024).

REFERENCES:

1. Vymoha ЄС shchodo deinstytutsializatsiyi poslug dlya lyudey z invalidnistyu v Ukraini: chomu tse vazhlyvo i z choho pochaty [EU demand for deinstitutionalization of services for people with disabilities in Ukraine: why it is impor-

tant and where to start]. Available at: <<https://rubryka.com/blog/yes-deinstytutsializatsiyi-poslug-lyudy-z-invalidnistyu/>> [accessed 15 February 2024].

2. Holovakha YE., Panina N. (2001) Postradyans'ka deinstytutsializatsiya i stanovlennya novykh sotsial'nykh institutiv v ukrayins'komu suspil'stvi [Post-Soviet deinstitutionalization and formation of new social institutions in Ukrainian society]. *Sotsiologiya : teoriya, metody, marketynh*, no. 2. pp. 5–22.

3. Kruhlyy stil shchodo doderzhannya prav lyudey litn'oho viku v ustanovakh pryvatnoyi formy vlasnosti pid chas voyennoho stanu [Roundtable on observing the rights of the elderly in privately owned institutions during martial law]. Available at: <https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/kruglij-stil-shchodo-doderzhannya-prav-lyudej-litnogo-viku-v-ustanovah-privatnoyi-formi-vlasnosti-pid-chas-voyennogo-stanu> [accessed 15 February 2024].

4. Deinstytutsionalizatsiya sotsial'noho obsluhovuvannya: deyaki aspekty realizatsiyi v Ukrayini. Naukovo-doslidnyy instytut pratsi i zaynyatosti naselennya [Deinstitutionalization of social services: some aspects of implementation in Ukraine. Research Institute of Labor and Population Employment]. Available at: <<http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2016/06/Deinstytualizatsiya-sotsialnogo-obslugovuvannya.pdf>> [accessed 15 February 2024].

5. Stratehichnyy plan diyal'nosti Ministerstva sotsial'noyi polityky Ukrayiny na 2022 byudzhetnyy rik i dva byudzhetni periody, shcho nastayut' za planovym (2023–2024 roky) [Strategic activity plan of the Ministry of Social Policy of Ukraine for the 2022 budget year and the two upcoming budget periods (2023–2024 years)]. Available at: <<https://www.msp.gov.ua/documents/6220.html>> [accessed 15 February 2024].

6. Davydyuk O. O. (2018). Sub'yektyvnyy pidkhid do otsinyuvannya yakosti obsluhovuvannya v internatnykh ustanovakh. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika*, no. 1 (32). pp.100–113.

7. VOOZ. Starinnya i zhyttya. Zdorov'ya sim'yi ta suspil'stva. Zheneva. [WHO. Aging and life. Family and community health. Geneva]. Available at: <www.who.int/ageing/en> [accessed 15 February 2024].